

HISTORIOGRAFIJA U TRANZICIJI

Drago Roksandić, SKD Prosvjeta, Zagreb 201.8, 564 str.

Drago Roksandić, dugogodišnji profesor na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, sakupio je na jednom mjestu i uz pomoć izdavača SKD Prosvjeta objavio knjigu koja se sastoji od 26 prethodno objavljenih radova, nastalih u razdoblju od 1992. do 2018. Većinu radova zainteresirana publika mogla je pročitati u domaćim i znanstvenim publikacijama susjednih država, međutim određen broj radova – prevedenih s engleskoga, njemačkoga, talijanskoga i francuskoga jezika – tek će u ovoj knjizi biti dostupniji široj javnosti. U knjizi radovi ne slijede kronologiju objavljivanja, već su podijeljeni u šest tematskih poglavlja: *Na razmeđu prošle sadašnjosti, bliske prošlosti i suvremene povijesti; Od traume do tragedije; Kulturne politike između politike i kulture; (Be)smisao identiteta; Varijacije na hrvatsko-austrijske/njemačke teme; O onima kojih više nema*. Tekstovi u knjizi obuhvaćaju razdoblje od XVIII. do kraja XIX. stoljeća te obrađuju određene fenomene koji nisu samo obilježili prošlost, već koji nastavljaju utjecati i na vrijeme u kojemu danas živimo. U teorijskim raspravama Roksandić se pozabavio, među ostalim, pitanjima revizionizma, antifašizma, kulture pamćenja, dok u studijama slučaja donosi tekstove koji se bave genocidom nad Srbima u NDH kroz slučaj Gline, Vrginmosta i Jasenovca. Obradene su osobe čije identitete nije moguće jednoznačno odrediti, dok je posljednje poglavlje posvećeno dvojici nedavno preminulih povjesničara: Renéu Lovrenčiću i Đorđu Stankoviću.

Revizionizam koji je u historiografiji ponajviše obilježio period tranzicije Roksandić analizira u prvom tekstu. Na revizionizam gleda ponajprije kao na globalni fenomen, ali sa svojim posebnostima postjugoslavenskoga prostora. Smatra da je revizionizam neodvojiv od društvenih promjena u zadnjim desetljećima te da je produkt »neotradicionalističke historijske znanosti« duboko ukorijenjene u »nacionalnim (imperijalnim) mitovima i projektima neoliberalnih 'rekonkvista' u svijetu« (str. 13). Bitka za prošlost često je bitka za budućnost, napose u tranzicijskim društvima. U tom tonu na drugom mjestu u knjizi autor je naglasio da »najveći izazov ne ostaje zaborav povijesti radi budućnosti nego otkriće povijesti radi budućnosti« (str. 19). Najbolji alati za suprotstavljanje revizionizmu, kako naglašava Roksandić, jesu upotreba komparativne socijalne historije i komparatistički usmjereni kulturni studiji.

U dva članka autor se je pozabavio politikama NDH prema Srbima. U članku »Nezavisna Država Hrvatska u kotarevima Glina i Vrginmost (travanj 1941. – siječanj 1942.): prostorne i vremenske logike nasilja« predstavljeni su privremeni rezultati digitalne baze, pokrenute pod vodstvom Drage Roksandića, žrtava u kotarevima Glina i Vrginmost. Analiziraju se mjesta u kojima su počinjeni jedni od prvih masovnih zločina prema srpskim civilima, mjesta koja su bila etnokonfesionalno izmiješana kao rijetko gdje drugdje. Postavljena je hipoteza da ustaško »konačno rješenje srpskog pitanja« u Hrvatskoj nije bilo moguće bez prethodne ustašizacije i mobilizacije »kvazitotaliteta hrvatskog naroda« (str. 165). Budući da je ustaški pokret do početka rata bio tek marginalni pokret, Mačekovim izjavama, kao i izjavama A. Stepinca neposredno nakon proglašenja NDH, kako naglašava Roksandić, nova vlast je stekla legitimitet u hrvatskoj javnosti. Odbacuje se teza o »divljim ustašama« kao onima koji su radili najgore zločine, a nisu bili pod kontrolom vlasti, već se naglašava da su njihova djelovanja bila u skladu s proklamiranom državnom politikom koja se je razvila još u emigraciji.

Za Jasenovac, u članku »O tragediji, traumi, i katarzi: Srbi u jasenovačkom logoru, 1941. – 1945. godine«, piše da je bio viša faza u razvitku ustaške strategije rješavanja nepoćudnih ljudi. Iako su Srbi bili najveće žrtve u logoru je, kako ističe autor, mogao završiti bilo tko. Iznesena je pretpostavka da su ustaše i prije izbijanja rata imali plan za otvaranje koncentracijskoga logora. O kasnijem odnosu prema logoru istaknuto je da su jasenovačke »opsesije i megalomanije« u koje ubraja kako pretjerivanja tako i umanjivanja broja žrtava »na koncu konca, prije svega uvreda za jasenovačke žrtve« (str. 218).

Za ovaj prikaz možda najzanimljiviji članak nalazi se pod naslovom »Krlježina Enciklopedija Jugoslavije između euroskepticizma i euronormativizma«. Autor na temelju primarnih izvora – zapisnik Prve sjednice Plenuma Centralne redakcije *Enciklopedije Jugoslavije*, održane u Zagrebu od 12. do 14. siječnja 1952. godine – donosi tekst koji se bavi pokretanjem *Enciklopedije Jugoslavije*, a neposredno i Leksikografskoga zavoda budući da je *Enciklopedija* bila prvi veliki zavodski projekt. Za *Enciklopediju* naglašava kako je bila jedan od ključnih planskih projekata, jednoga od najvećih poduzeća u zemlji u smislu intelektualnoga kapitala. Kao glavnoga inicijatora i ključnu osobu u pokretanju *Enciklopedije* autor navodi Miroslava Krlježu koji je označen kao rijetka osoba koja je mogla u neposrednim poslijeratnim godinama povezati velik broj profesionalno kvalificiranih ljudi na projektu bez »presedana u kulturnoj povijesti 'južnoslovenskih naroda'« (str. 244). Nadalje, njegov doprinos bio je presudan, kako Roksandić naglašava, jer je Jugoslavica za njega bila jedino važna ako je kritički interpretirala dominantne vrijednosti, čime su postavljeni kvalitetni temelji za budući rad. Također naglašen je tadašnji politički moment u vidu destaljinizacije kao bitna odrednica unutar koje je bilo moguće, ili lakše, pokrenuti jedan takav projekt.

Članak donosi mnoge primjere prijepora i nedoumica koji su obilježili sam početak rada kao što je pitanje abecedarija, upotrebe jezika i određenih pojmova, pitanje na koji način će se obrađivati republike a na koji način narodi i sl. Navode se Krležini citati u kojima on navodi da je jedan od ciljeva *Enciklopedije* »izgradnja jedinstvene socijalističke kulture« (str. 249) uz napomenu da je osigurana sloboda u radu osim ako se ne »protivi osnovnim principima nacionalnog, republikanskog, federativnog jedinstva i socijalističkog naučnoegzaktog principa u ispitivanju same enciklopedijske građe« (str. 250). Roksandić zaključuje da se *Jugoslavica* »pretvorila u najveći duhovni laboratorij jer je bila jedno od rijetkih mjesta gdje se moglo otvoreno, pluralistički raspravljati o kompleksnim realitetima zemlje koja je u što čemu bila Europa u malom« (str. 261).

Knjiga obiluje mnogim zanimljivim i poučnim člancima, ali i onima poticajima za daljnji rad. Naime i sam autor priznaje da je mnogim člancima tek otvorio moguća istraživačka pitanja. U članku »Nacionalni sukobi u Titovoj Jugoslaviji – tabu?« eksplicitno se navodi da »sve što u ovom tekstu piše samo su prilozima za daljnja razmišljanja« (str. 60), dok u »Jugoslavenstvo prije stvaranja Jugoslavije« Roksandić navodi kako je kapitalno pitanje što je jugoslavenstvo bilo narodima prije stvaranja Jugoslavije »još uvijek istraživački otvoreno« (str. 141). S napomenom da bi buduća istraživanja južnoslavenskih prostora trebalo promišljati u regionalnom, europskom i svjetskom kontekstu.

Članci kao »Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske (Topusko, 25. – 27. lipnja 1944.): između mjesta pamćenja i kritičke refleksije« ili »Prvi svjetski rat – povijest mržnje u Jugoistočnoj Europi« važni su jer prikazuju često zanemarene teme kao što je kulturna politika ili donose tekst o studiji nasilja.

Knjiga *Historiografija u tranziciji* izniman je doprinos svima zainteresiranima za južnoslavenski prostor. Pogotovo onima koji, razmišljajući i istražujući o prošlosti, ne nastoje sagledati stvari tek iz nacionalnoga kuta. Tekstovima u knjizi Drago Roksandić prikazao je široko znanje i polje interesa, kao i potrebu za inovativnosti i novim pogledima u historiografiji koji idu onkraj političke povijesti.

MARKO PUSTAJ

